

שיבוש דרכי משפט

הקדמה

מערכת המשפט צריכה לתת מענה גם כנגד אנשים אלימים אשר מטילים חתם על בעלי הדין ורוצים להשפיע על מערכת המשפט בדרכי ערמה וכוח, ועליהם נאמר בגמרא בבא מציעא (לט ע"ב) 'הכי דיינינא לך ולכל אלימי דחברך'.

התורה הטילה על הדיינים להתעלם מכל איום ופחד, שנאמר 'לא תגורו מפני איש',¹ וחז"ל קבעו הלכות מיוחדות הבאות לתת כלים להתמודדות עם אנשים אלו על מנת להגיע לצדק.² בהקשר זה כתב הרא"ש בתשובה (שו"ת הרא"ש כלל עח סי א) שבכל דור יש לעמוד בפרץ בפני תופעות אלו:

בפרק השולח בגיטין (מ ע"א) ההוא עבדא דבי תרי קם חד מינייהו שחרריה לפלגיה אמר אידך השתא שמעי רבנן ומפסדי ליה מינאי אזל אקנייה לבנו קטן, שלחה רב יוסף בריה דרבא קמיה דרב פפא שלח ליה כאשר עשה כן יעשה לו גמולו ישוב בראשו. וכן ביבמות (קי ע"ב) הוא עשה שלא כהוגן אף אנו נעשה לו שלא כהוגן. מכל הלין חזינן שכל המכוין להערים חכמי הגמרא עמדו כנגדו לבטל ערמתו. ונדון דבר מדבר ונלמוד דבר מדבר כי חכמי התלמוד לא הספיקו לכתוב כל העתידות לבא...³

הדוגמה הבאה ממחישה עד כמה הדיין אינו יכול להתעלם מאיומים שנעשים בפניו, וכך נפסק ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' יז סעי' יב):

1. דברים א, יז; בשו"ת התשב"ץ, ח"א סי' קכד, גער בדיין אשר הסתלק מהדין בשל פחדו מבעל דין אלם.
2. כאשר הדיין מתרשם שיש לפניו **דין מרומה**, הרי הוא רשאי לחרוג מהדין, וכפי שכתב בשו"ת הרדב"ז, ח"ו סי' אלפיים רכה: 'דבר נראה לעין שבדין מרומה יש רשות לדיין לעשות דברים שהם כנגד הדין כדי להוציא דין לאמיתו'. ובשו"ת הרא"ש, כלל קז סי' ו, התיר לסמוך על אומדנה של הדיין הנובעת משתיקת בעל דין הנמנע באופן מופגן מלענות לשאלות: 'וכיון שנראה לדיין שאם היה זה משיב על שאלותיו היה הדבר מתברר, ומחמת שלא יתברר הוא כובש דבריו, ויעשה הדיין כאלו השיב ונתברר שקרו, ויחייבנו מאומד הדעת, אף על פי שאינו יכול לברר שקרו'.
3. וכן נפסק בשו"ע, חו"מ סי' צט סעי' ה, וזו לשונו: 'כל מי שבא להפקיע תקנת חכמים בערמה ובתחבולה, וכ"ש לגזול של חברו, חייבים חכמי הדור לבטל כוונתו, אף על פי שאין כאן ראייה רק אומדנות המוכיחות היטב'. וכן בשו"ת המבי"ט, ח"א סי' ב: 'מצינו בכל מקום שבטלו חכמים ז"ל עצת המערימים... כ"ש בנדון דידן דגלוי הוא לכל העולם דערמה ותחבולה דאם היה מגרשה לא היה פורע לאביו דבר מסכום כתובה... נמצא שכל מה שהערים להפקיע כתובתה, לא הועיל לו וגם כל מה שיערים מכאן ולהבא לבא בתחבולה ולהפקיע כתובתה יהיה בטל וחשוב כחרס הנשבר אם לא יהיה מדעת אביה'.



כשאחד מבעלי דינים מגזם לחבירו בפני הדיין ואומר לו: כך וכך תתחייב לי בדין, אם אין הדין כך צריך הדיין לומר לו: שקר אתה דובר.

חובת הזהירות מפני השפעות זרות על הדין נדרשת מכל מערכת משפטית, והיא עומדת בבסיס הלגיטימיות של המשפט. כאשר אין הקפדה על כך, הדין בטל, וזו לשון האורים ותומים' המתייחס לכך:

כשהגוי שפטו צדק לפי דיני אומות העולם ודינם שחקק להם המלך, אבל שעוותו משפט נימוסם ודינם, ואין מחייב עפ"י דינים וחק שקבע להם המלך, הוי גזילה גמורה. ופשיטא דנזקקין בית דין להציל הגזל, דכי נתרצה לדון בערכאות, היינו לדון דין כפי היושר בנימוסם ודתם, ודינא דמלכותא דינא, אבל לא קבל אותם לקלקל משפט.

כאמור, בכל תקופה מוטל על בית הדין להתמודד עם בעלי דין שאינם הגונים. נראה שכיום איום על דינים אינו שכית, אך עדיין ישנו צורך להתמודד עם שיטות אחרות להשגת אותה תוצאה - שיבוש דרכי המשפט. למשל, הצגת טענות פרוצדורליות במסווה של צדק, רק כדי למנוע את הדיון, וכן הגשת הסתייגויות על עניינים שוליים כדי למשוך זמן עד להתשת הצד השני וכדומה. מדובר על דרכים אשר על פניו אינן נראות אלימות ואינן במובהק סותרות את הצדק, אך השימוש בהן נועד לשבש את הדין. בנוסף לקושי של הדיינים לחשוף את הכוונה הנסתרת העומדת מאחורי שיטות אלו, ישנה בעיה נוספת והיא שחלק מן הדרכים אכן מקובלות במשפט האזרחי והן חלק מ'כללי המשחק' הלגיטימיים⁴, ואף על פי כן הן אינן רצויות במערכת המשפט התורנית. דרכה של תורה היא להעדיף צדק על פני סדר, ולכך החתירה להוצאת האמת לאור חשובה יותר מהקפדה על סדרי הדין. זאת בניגוד גמור לתפיסה המשפטית הקיימת במדינת ישראל ולפיה יש משקל רב להוראות סדר הדין ולענייני פרוצדורה.⁵ השונות הזו מחייבת את דייני ישראל לעמוד בפרץ ולפעול כנגד בעלי דין ועורכי דין אשר משתמשים בשיטות שונות המקובלות במשפט האזרחי, כדי לחשוף את האמת. בדברי הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ב ה"ז) בעניין מינוי דינים משמע שזו אחת התכונות המרכזיות הנדרשות מהדיין:

4. הרב אשר וייס לא רואה בדרכו של המשפט הישראלי עוול, ולכן התיר לעורך דין לפעול בבית המשפט כפי המקובל בתחום שלו, וזו לשונו: 'אם עורך הדין חושב כי על ידי שהוא מעלה טענות כגון אלו הוא משרת הן את הצדק והן את מרשו, מותר לו לנצל את המערכת המשפטית החוקתית של מדינת ישראל. כל זאת, בכפוף לכך שהוא מאמין שמרשו צודק או יכול להיות צודק, זה טיבו של הדין', עכ"ל. סנהדרין, כתב עת לחשיבה משפטית א, עמ' 10.

5. למשל החוק הישראלי מכיר במושג ההתיישנות (חוק ההתיישנות התשי"ח), ואחד הנימוקים שנתנו לכך הוא 'אינטרס הציבורי שהמערכת המשפטית תקדיש זמנה לטיפול בבעיות ההווה ולא תעסוק בבירור זכויות שהורתן בעבר הרחוק', נימוק המבכר בעליל את הסדר הציבורי על פני הצדק. לעומת זאת על פי ההלכה אין חשיבות לזמן שעבר: 'אפילו שהה כמה שנים ולא תבעו, אין אומרים: מחל לו כיון ששהה כל כך שנים ולא תבעו'; שו"ע חו"מ סי' צח סעי' א; ראו הרב רצון ערוסי, 'התיישנות בחוק ובהלכה', תחומין כא, עמ' 422; כמו כן בנושא סופיות הדין, בעוד במשפט הישראלי פסק הדין הופך להיות מוחלט וסופי לאחר תום זמן הגשת ערעור, ההלכה מאפשרת לפתוח מחדש את הדין כשיש טענה או עובדה שלא הוצגה בו (שו"ע חו"מ סי' טז סעי' א).

ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו, כענין שנאמר ויקם משה ויושיען.⁶

הרמב"ם מצביע פה על תכונה הכרחית של הדיין להציל עשוק מיד עושקו, וכנראה עלי לזוז מהלכים באופן פעיל, כולל מהלכים שאינם מפורשים בספרים.⁷ הפסוק שצוטט ברמב"ם לקוח מסיפורו של משה רבנו שהציל את בנות יתרו (שמות ב, יז). זהו כמובן מעשה שאירע לפני מתן תורה, והתבסס אך ורק על התנגדות טבעית לעוולה. לשם כך יש להקדים ולסקור את ההלכות המורות לדיין לחרוג מהכללים הרגילים כדי למנוע רמאות ופחד בדין, ומכוח זאת ללמוד את הכיוון הנדרש כיום.

א. אין מצווה לדון מי שאינו נשמע לפסק הדין

כתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קעז): 'הציווי שנצטוו הדיינים... בצדק תשפוט עמיתך... לדון דין תורה אם היה בקי בכך'. כל פנייה לבית הדין מעמידה את הדיינים בפני המצווה לדון. למרות זאת, כאשר הפונה ידוע כאדם שאינו מצייט לפסק הדין, אין מצווה לדון אותו, וניתן להישמט מהדין. הוראה זו נלמדת מהגמרא בסנהדרין (כח ע"ב):

בני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו הוו, אתו לקמיה לדינא. אמר להו פסילנא לכו לדינא... דלא קאמינא פסילנא לכו לדינא אלא משום דלא צייתיתו דינא. בעקבות זאת כתב הגהות אשר"י (סנהדרין פ"ג סי' כ) בשם 'אור זרוע' וז"ל: ואע"פ שהדין מצות עשה הוא, אעפ"כ במקום שאדם יודע שאינו נשמעין לו פטור מלומר להם הדין, ושמעין ממר עוקבא שלא רצה להזקק לדין דבני חמוה וקרוב ונתרחק הוו, משום דלא ציית. מא"ז.

התלות בין מצוות דיינים לבין הביצוע של פסק הדין מופיעה כבר בפירוש 'אור החיים' על פרשת שופטים (דברים טז, יח):

שוטרים ושופטים תתן לך בכל שעריך - הדברים מוכיחים שאם אין שוטרים אין חיוב מצות שופטים, ומעתה כל שיודעים ישראל שהעם אינם נשמעים לשופטים, והשופטים אינם יכולים לכופם, אין חיוב במינוי השופטים, וכל שהעם נשמעים לדייניהם בלא שוטרים, חייבים למנות שופטים, וקוראים אנו בשופט זה שופט ושוטר.

פוסקי זמנינו למדו מכאן גם שלא לדון את מי שאינו מוכן לחתום על שטר בוררין, אף שהוא מצהיר שיקיים את פסק הדין.⁸ הם נימקו זאת בחוסר הסמכות של בית הדין על

6. מקורו של הרמב"ם הוא במדרש תנאים לדברים א, טו.

7. גם בתחילת הלכות סנהדרין מדגיש הרמב"ם את התפקיד של השופטים והשוטרים למנוע עוול: 'מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך, שנאמר: שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך... שוטרים אלו בעלי מקל ורצועה, והם עומדים לפני הדיין המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות, וכל מעשיהם על פי הדיינים, וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו'.

8. מובא בעטרת דבורה עמ' 713, בשם דברי גאונים (כהנא), כלל נב סי' ה, בשם שו"ת נאות דשא, סי' נא, והביאו דבריו גם בפד"ר ו, עמ' 277; ועי' בעזרת ישראל סי' קטו, ומסיים שם: 'עתה, שאין בידינו



פי חוק, אשר מחמתו אין בידי בית הדין לכפות את קיום הפסק, והרי זה בבחינת טרחה מיותרת, וכפי הכלל המובא בגמרא (ב"ק פט ע"ב): 'אטרוחי בי דינא בכדי לא מטרחינן'. לכן נתבע המוכן להגיע לדין תורה, אך מסרב לחתום על שטר הבוררות, הרי הוא כאילו מודיע שאינו כפוף לדין תורה, כיוון שאין שום דרך חוקית לכפותו לשלם, ודינו כמי שמסרב להתייצב בפני בית הדין. וכתב בספר 'מנחת הקומץ' (סי' קיא):
נתבע שלא יקיים את פסק הדין אם לא ישליש ממון, צריך להשליש כדי להציל עשוק מיד עושק וזהו מכלל רשות וכוח בית דין יפה לכפו להשליש. והכול תלוי בעיני הדיין ואם אינו רוצה לציית לבית הדין דינו כמסרב.⁹

ב. נידוי והיתר פנייה לערכאות

מדברי הגמרא במועד קטן (טז ע"א) עולה שבית דין יכול לנדות את מי שמסרב לבוא לדין, וכיום במקום זאת נותנים היתר לתובע לתבוע בערכאות. הרמ"א (חו"מ סי' יא סעי' א) הרחיב זאת אף למקרה שנאנס, ומכל מקום היה חייב להודיע על כך. וזו לשונו:
מי שלא יוכל לבא לבית דין, כי צריך לילך למרחקים, יש להודיע לבית דין ולשום התנצלותו ולבקש זמן אחר; ואם לא עשה, מנדין אותו, אף על פי שלא היה יכול לבא.¹⁰

השימוש בנידוי בבתי הדין אינו מצוי, כפי שהסביר זאת בספר 'עטרת דבורה' (ח"ב סי' ד):

צעד זה של הטלת חרם אינו מצוי כלל והדבר יראה כמילתא דתמיה ולא יקיימו את החרם כמתחייב על פי ההלכה, ועלול להיגרם זילותא דבי דינא בהעדר ציות לפסק הדין. מלבד זאת חרם הוא דבר חמור ואם עוברים עליו יש קטרוג על עם ישראל וכמעשה עכן במלחמת העי, על כן אין בזמנינו להכנס לכך.
בפסיקת השלחן ערוך¹¹ מובא שיש לפנות אל האדם המסרב להתייצב שלוש פעמים, ורק לאחר מכן לנדותו. אלא שנוהל זה יכול לגרום לכך שהתובע יתייאש מתביעתו, אף על פי שהיא מוצדקת, ולכך כתב בספר 'מאזניים למשפט'¹² שדווקא לעניין נידוי, שהוא חמור, צריך התראה שלוש פעמים ולא לעניין כתב סירוב. לכן ניתן להתיר לפנות לערכאות מייד לאחר שהנתבע מסרב.¹³
מקור הדין להיתר פנייה לערכאות כאשר ישנה סרבנות מובא ב'בית יוסף' (חו"מ סי' כו):

להכריחו בשום אופן, רק עפ"י קומפרימיס (שטר בוררות), חייבין הצדדין לעשות על פי נימוס המדינה אחרי שיש חשש שלא יקיים אחד מהצדדים בלא זה. וע"ע מנחת אברהם ד סי' לג.
9. מובא בספר עטרת דבורה, עמ' 714. וכן בשו"ת האלף לך שלמה, חו"מ סי' א, כתב שמי שהגיע לדין וקרוב הדבר שלא יציית, יכול ב"ד לומר שישליש מעות.
10. לדעת מהר"ם מינץ, סי' פג, במצב זה בית הדין חייב לנדותו. לעומת זאת בספר צרור הכסף כתב שיש רשות לבית הדין לנדותו.
11. שו"ע, חו"מ סי' יא סעי' א.
12. מאזניים למשפט, סי' יא ס"ק א; וכ"כ הרב יעזר אריאל, דיני בוררות, עמ' רעו.
13. סדר הדין, עמ' 373.

ואם היה בעל דינו אדם ואינו יכול להוציא ממנו בדייני ישראל יתבענו תחלה בדייני ישראל ואם אינו רוצה לבא נוטל רשות מבית דין ומציל את שלו מבעל דינו בדייני גוים...

וכן נפסק ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' כו סעי' ב):

היתה יד עובדי כוכבים תקיפה, ובעל דינו אדם, ואינו יכול להציל ממנו בדייני ישראל, יתבענו לדייני ישראל תחלה; אם לא רצה לבא, נוטל רשות מבית דין ומציל בדייני עובד כוכבים מיד בעל דינו.

אם נגרמו לתובע הוצאות במאמציו להביא את בעל דינו למשפט, הוא רשאי לקבל החזר עליהן. וכך כתב הרא"ש בתשובה (כלל עג סי' ב):

אם היה מסרב לבוא לבית דין, והוצרך התובע להוציא הוצאות לכופו לירד עמו לדין, היה ר"מ מחיבו לפרוע לו כל יציאותיו.¹⁴

הרמ"א הרחיב זאת אף להוצאות שנגרמו עקב תביעה בבית משפט. וזו לשונו (שו"ע, חו"מ סי' יד סעי' ה):

אם הוצרך להוציא עליו הוצאות לכופו על ידי ערכאות של עכו"ם, חייב לשלם לו... וכן נראה לי עיקר, ובלבד שעשאו ברשות בית דין.

ג. קבלת עדים שלא בפני בעל דין

מדברי הגמרא בבבא מציעא¹⁵ עולה שאם נחשפה העובדה שעדים מפחדים לבוא ולהעיד משום שבעל הדין אליהם, אזי בית הדין משנה את סדרי הדין ומחייב את הנתבע האלים לדאוג להגעת העדים, וכותב על כך הרמ"א (חו"מ סי' כח סעי' ה) שזו רק דוגמה למה שמוטל על בית הדין לעשות כדי לנטרל את האיום של בעל הדין: 'וכן כל כיוצא בדברים אלו דנין בהם לאלם'. דבריו נסמכים על לשון הגמרא שם 'הכי דיינינא לך ולכל אלימי דחברך'.

דין נוסף החורג מסדרי הדין עקב איום הוא קבלת עדים שלא בפני בעל הדין, וזו לשון הרמ"א (שם, סעי' טו):

אם בעל הדין הוא אדם, והעדים יראים להגיד לפניו - מקבלים העדים שלא בפניו ודנים על פיו.

ד. משיכת זמן

ההלכה אוסרת על בעל הדין למשוך זמן מתוך מטרה להשיג הישגים שאינם אמיתיים, ובלשון הגמרא (סנהדרין כח ע"ב) הם מכונים 'לא צייתתו דינא', וגם כלפיהם ישנן הדרכות מיוחדות.

14. עי' שו"ת הרמ"א, סי' קח.

15. ב"מ לט ע"ב.



האיסור להשפיע על הדין על ידי גורם הזמן מובא ב'שלחן ערוך' בהקשר של פשרה (ח"מ סי' יב סעי' ו):

מי שתובעים אותו ממון שהוא מוחזק בו, אסור לבקש צדדים להשטט כדי שיתרצה הלה לעשות עמו פשרה וימחול לו על השאר. הגה: ואם עבר ועשה, אינו יוצא ידי שמים עד שיתן לו את שלו.¹⁶

וכשם שההלכה מזהירה מפני 'עשיית צדדים להשטט' וניצול שקרי של אפשרות הפשרה, כך מוטל על בית הדין למנוע כל משיכת זמן הנובעת מרצון להתיש את בעל הדין. מדברי הרדב"ז (הל' עדות פ"ג הי"א) עולה כי ניתן לקבל עדות שלא בפני בעל דין אם הוא בכוונה אינו מגיע לדין:

ואי לא אתא מקבלינן סהדותא שלא בפניו אף על פי שלא היו עדיו חולים ולא מבקשים לילך למדה"י הוא עשה שלא כהוגן עושין עמו שלא כהוגן וכן נהגתי בהיותי במצרים.¹⁷

ה'חזון איש' (סנהדרין סי' טו ס"ק ז) רואה בחשש מפני משיכת זמן את הנימוק לפסיקת הרמ"א להעדיף ב"ד קבוע על פני ב"ד של זבל"א:

כדי לגדור עושה עוולה שעי נתינת רשות לברור דין מוצאים מקום להשטט מן הדין שמתארך הזמן עד שיסדרו הדיינים וזה פוסל דיינו של זה.

בדרך כלל קוצב בית הדין שלושים יום, כפי שמשמע בגמרא שזה הוא הזמן הנצרך,¹⁸ אלא אם כן ברור לבית הדין שאין צורך בכך, ואז ניתן לקצר את פרק הזמן הזה.¹⁹ יש שכתבו שאם בעל דין השתהה בחתימה על שטר בוררות מעבר לשלושים יום וללא סיבה מוצדקת, יש לראות בכך כסירוב להגיע לדין המתיר לתובע לפנות לערכאות.²⁰ דוגמה לדבר מבית הדין הרבני בטבריה אשר התירו לבעל דין לפנות לבית משפט כאשר

16. ואף בעל הדין אינו מצווה להתפשר עם מי שהוא יודע בוודאות שמשקר ומנסה להתחמק, משום שאין מצווה לסייע לגזלנים ורמאים.

17. וכן משמע בדברי תרומת הדשן, ח"ב סי' קעה: 'ואל תתמה על שאני מזיקי אתכם להעיד שלא בפני בעל דין, כי ראב"ן כתב מדקבלת עדות כשר לכתחילה שלא בפני בעל דין מחמת אונס, ש"מ דבדיעבד כשר בלא אונס. וגם כתב דאם אין שהות להמתין עליו - מקבלינן; אלמא, מקילינן בדבר היכא דאיכא צד וטעם. ובנדון דידן נמי כיון דידעינן שיתעכב קבלת העדות ע"י כחות ואלמות אם יודע לו, מקבלינן שלא בפניו, ואף כי עקרון אינו אלא לברר אמיתית הדברים לפי אומדנות מוכחות. ושולם מאת אהובכם הקטן והצעיר שבישראל'. האריך בכך בשו"ת יביע אומר, ח"א יו"ד סי' א, וזו מסקנתו: 'לכן הדבר ברור שיש לקבל עדות שלא בפני השוחט, לברר הדברים כשמלה, ולהעבירו ממלאכתו, כי הוא באמת איש זרוע ואלם. ואין לנו לחוש על פרנסתו, שהוא האשם בזה, ונתן אצבע בין שני'.

18. וזו לשון הרמב"ן, בבא בתרא קסט ע"ב: 'איתא בפרק הגוזל (דף קיב ע"ב) ואי מצטרכי לקוחות זמן לאהדורי בתריה יחינן להו עד שלשים יום שהוא זמן בית דין ובלבד להוציא הדין לאמתו ולא לבא בעקפינן, שכל זמן בית דין אינו מן הדין אלא מדת רחמים נהגו חכמים עם בעלי דינין שלא לדחוק יותר מדי'.

19. שו"ע, חו"מ סי' טז סעי' א.

20. הרב שור, דבריו הובאו בס' סדר הדין, עמ' 371.

הנתבע נאחז בטענות הלכתיות לדחות את הדין שלא בתום לב. וכך נכתב בפסק הדין (עטרת דבורה, ח"ב סי' ג עמ' 721):

מאחר שנוכחנו לדעת שהנתבע העלה טענות רבות במגמה שלא לקיים את הדין, ולא היה צדק בדבריו, אלא כוונה לדחות מעליו את החובה להופיע לדין, על כן אנו נותנים רשות לתבוע בערכאות.

בפסק דין נוסף ניתן היתר לפנייה לערכאות כאשר הנתבע גורם להתמשכות הדין שלא בתום לב וכפי שקבע בית הדין הרבני בחיפה בפסק דין הבא:

הנתבע לא היה מופיע לשיבות בית הדין, אף שהוזמן כדין, וגרם בכך לסחבת ולדחיות. והמסקנה המתבקשת היא, כי אין ההלכה בידי הנתבע אלא כלי משחק כדי לעשוק ולהרגיז את האשה. ואכן האשה מתענה וסובלת זה כשבע שנים. אדם זה הרי הוא מעין נבל ברשות התורה, ואנו מוצאים שלעתים אף שאדם טוען שרוצה הוא להדיין בדין תורה, מכל מקום אם נראה לבית הדין שהוא מערים, וכל כוונתו היא להרשיע ולהרוויח מפני שיודע שע"פ דין תורה לא יהיה ניתן לתובעו מה שאינו יכול להרוויח בדין שאינו על פי דין תורה, אזי, אף שפניה לערכאות שאינם דנים ע"פ דין תורה היא איסור חמור, מ"מ יש לבית דין ליתן רשות לתובע לידון בפניהם. ועל כן פסק הדין הוא:

מאחר והבעל לא מופיע לדיונים, ופגע לא אחת בבית הדין, ומערער על סמכות בית הדין, וגורם להתמשכות הדיונים מעל ומעבר, ונראה לבית הדין שבמקרה זה טובת האשה להדיין בביה"מ, ויש מקום לחייבו מעיקר הדין במזונות האשה ולזכות את האשה בחלק מהנכסים עבור השנים - ע"כ יש לפסוק במקרה זה כפי הרגמ"ה ובעל הסמ"ק, ולשלוח את האשה לתבוע את האיש בערכאות.²¹

בית הדין מצווה להתנהל בחכמה ולהבחין אם אחד הצדדים מנסה לרמות ולנצל את הפשרה כדי להשיג ממון שלא מגיע לו, ולכן כתב בשו"ת 'דברי מלכיאל' שכאשר ברור לדיינים שיש צד שמשקר ומנסה למנוע מחברו את המגיע לו, אסור להגיע איתו לפשרה, כי הוא מנצל את הפשרה כדי לעשות שקר.²² וכן כתב הרב גריינמן בספר 'חידושים וביאורים'²³ שעל הדיין לרדת לעומק הדין שלפניו, ואם יזהה שאחד הצדדים משקר בעליל, אין להתפשר עימו. וכן כתב בשו"ת 'בית ישראל' (חו"מ סי' ב), וזו לשונו:

כי יש הרבה רמאין בדין וכמעט שאין שום ממש בטענתם, וכל אותן רמאים כל כוונתם רק שיעשו הבית דין פשרה ויטלו מה שיטלו, אבל בית דין חכמים עיניהם בראשם.

בית הדין הרבני בנתניה עמד על בקשת האישה לדין מחודש בצו עיכוב יציאה מהארץ, ועל כך כתבו:

21. פסק דין ניתן בט"ז באייר תש"ן, בתיק מס' 958, שנידון לפני ביה"ד הרבני בחיפה בהרכב הרבנים שאר-ישוב כהן (אב"ד), שמואל דיקמן, חיים שלמה שאנן.

22. שו"ת דברי מלכיאל, ח"ב סי' קלג.

23. חידושים וביאורים, סנהדרין סי' א ס"ק י; כעין זה כתב גם הרב צבי הירש קלישר, בספר מאזניים למשפט, עמ' מא.



חובת בית הדין לדחות כל טענה שיש בה משום הערמה או כל תחבולה ותכסיס שבעלי הדין רוצים לעשות כדי לזכות בממון ויש לסכל ולבטל כוונת העושה כן.²⁴

ה. הטלת קנס על ביזוי החלטת בית הדין

ב'שלחן ערוך'²⁵ נפסק שבמקום הצורך ישנה סמכות לבית הדין לקנוס ולהעניש שלא מהדין. באופן זה גם הראיות אינן צריכות להיות קבילות על פי התורה, כפי שכתב 'שלחן ערוך' (שם) 'ואפילו אין בדבר עדות גמורה'. הוסיף על כך בשו"ת 'זכרון יהודה' (סי' עט) לרבי יהודה בן הרא"ש שזה בתנאי שיפעלו לשם שמיים:

ועל כן כתבו לנו רז"ל כלל אחד, שכולל ענינים רבים, ונתנו כוח לבית דין לגדור גדר בכל זמן לצורך שעה... כיון שהעונש כדי לגדור הפרצה הזאת, שיהיה כל דין רשאי לדון האמת, ולא יירא מבעלי הדין... כל דין ועונש שעושים בית דין לצורך השעה, כאשר יתאמת, יענישוהו עונש שיראה לבית דין, ובלבד שתהיה כוונתם לרדוף הצדק והאמת בלבד, בלא שתוף כוונה אחרת. בדוגמה הבאה מפסק דין של בית הדין הרבני בתל אביב, נעשה שימוש בדרך זו, וזו לשונו:

בפנינו בקשת הבעל להפעלת פקודת בזיון בית משפט, לפי סעיף 7א לחוק בתי דין דתיים, באמצעותה יאכוף בית הדין על המשיבה, במאסר או בקנס בסכום של אלף דולר ליום, לציית לצווים שניתנו נגדה, והמורים לה להחזיר את בתם הקטינה של הצדדים, מטורקיה לישראל... במשפטי שמואל (סימן ק"ב) כתב, שאין ספק שבזמן הזה ככל שהשעה צריכה לכך, רשאי למיעבר שלא מן הדין, ע"ש. וכן העלה השבות יעקב (סי' ק"ל), דמותר לענוש עונש חמור אף בזמן הזה, כל שיש מגדר מלתא בדבר, כגון שהדור פרוץ, או אפילו יחיד רגיל בדבר עבירה או שעשה דבר עבירה בפרסום, יתירה מזו כתב בשו"ת מהר"ם מלובלין (סימן קל"ח) דאפילו היכי שבעבר לא היו פרוצים בעבירה זו, אלא שרואים ב"ד שאם לא יענשו זה בדינא רבה, יהיו העם בעתיד פרוצים בעבירה זו וינהגו בה קלות, גם זה מיקרי שהשעה צריכה לכך... ונסיים בדברי השיב משה (סימן ב') שז' טובי העיר יכולים לדון דיני קנסות ולענוש כפי ראות עיניהם וא"צ לפנים כלל, שמפורש בחו"מ סימן ב', וכן הוא המנהג בכל תפוצות ישראל, וזה הוא יסוד הדת, שאל"כ יהיה העולם הפקר ח"ו. בנידון דידן יש לראות במעשיה של האשה גם ביזיון בית-דין חמור ביותר, בשל ההתעלמות זה זמן רב מהחלטות ביה"ד. אם כן בנידון דידן שידוע לביה"ד כמאה עדים, שהאשה מסרבת לבצע החלטת ביה"ד, בודאי שאפשר לקנוס על בזיון ביה"ד, שהרי אפילו על בזיון השליח אם יש עדים על כך אפשר

24. אתר בתי הדין הרבניים, תיק 2-21-5149.

25. שו"ע, חו"מ סי' ב סעי' א.

להלקותו ולקונסו בממונו. ובפרט שיש לביה"ד סמכות לקנוס על בזיון ביה"ד לפי חוק.²⁶

דינים נוספים

ישנן הלכות נוספות המאפשרות לבית הדין לחרוג מהכללים ולהתמודד עם מי שלא 'צאית דינא':

1. ביחס לשבועה מוצאים או הלכה מיוחדת לאדם אלים (שו"ע, חו"מ סי' צט סעי' ה): מי שהוחזק רמאי ודרכיו מקולקלים במשאו ומתנו, והרי הוא אמוד שיש לו ממון, וטוען שאין לו כלום והרי הוא רץ להשבע, אין להשביעו. הגה: ויש לדיין לנדונו או לכופו עד שיפרע.

2. ישנם ימים שבהם בית הדין לא יושב לדון (חודש ניסן וימים נוראים ועוד), אולם אם ישנו חשש 'דחייה ורמאות, דנין לאלתר'.²⁷

3. הרב עזרא בצרי כתב בספרו 'סדר הדין'²⁸ כי כאשר עורך דין מבקש להרשים את בית הדין בעניין שאינו נוגע ישירות לדין שלפניו, ונראה שברצונו להשפיע על היחס לבעל הדין הנגדי, אזי על בית הדין להורות לו להפסיק מייד טענות אלו.

4. הרב צבי בן יעקב התיר למי שנחבל ונפגע בנזקי גוף לתבוע בבית המשפט את המזיק אשר אינו 'צאית דינא', וזו לשונו (משפטיך ליעקב ח"ב סי' לב):

וכאשר אין המזיק משלם לניזק כשעור שנראה לבית הדין, ובית הדין מטיל נידוי על המזיק, נראה דדינו כמי שאינו צאית דינא, שהרי אינו שומע לבית הדין לשלם או/ו לפייס הניזק כשעור הראוי, וא"כ בית הדין רשאי להתיר לניזק לתבוע את המזיק בערכאות, דכיון שהוא מנודה ואינו שומע לפסק בית הדין, דינו כסרבן ומותר לתובעו בערכאות. ועדיין צ"ע, כיון דדין זה ממנהג הגאונים, אפשר שלא נהגו הגאונים אלא לכופו ע"י נידוי ולא ע"י ערכאות, וכצד הראשון נראה טפי.

סיכום

ישנם דינים מפורשים בהלכה הבאים לתת לדיין מענה מפני השפעות זרות של הטלת פחד ואיום ומפני ניצול כללי המשפט למטרות רמאות והתחמקות מהדין. על בית הדין לעמוד בפרץ ועד כמה שבידו לנקוט יד קשה כנגד מגמות אלו, עד כדי היתר לפנות לערכאות.



26. שורת הדין, כרך יג עמ' שצא. ואף לעניין נאמנות ישנו משקל למי שאינו צאית דינא - שו"ע, חו"מ סי' עט סעי' יד: 'במה דברים אמורים, דציית דינא. אבל אם יצא מלפני בית דין בסרבנות ושמתוהו, אינו נאמן לומר: פרעתי, וגובה אפילו ממשעבדי'.

27. שו"ע, חו"מ סי' ה סעי' א.

28. ס' סדר הדין, עמ' 100.